

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ ПРОЦЕСУ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ

Савченко Олена В'ячеславівна

У статті розглядається розвиток особистості як соціально-психологічний процес, ефективність якого залежить від великого числа факторів, але особливо від самовизначення й суспільної активності особистості. Автор доводить, що в процесі навчання студентів в ВНЗі відбуваються достатньо суттєві зміни в структурі особистісних якостей, яка стає більш складною, розвиненою.

Ключові слова: розвиток, особистість, структура особистісних якостей, активність, самоактуалізація, захисні механізми, акцентуація.

Савченко Е.В. Социально-психологический аспект анализа процесса личностного развития

В статье рассматривается социально-психологический аспект процесса развития личности, ее созревания. Эффективность этого процесса зависит от многих факторов, но наибольшее воздействие оказывают самоопределение и социальная активность личности. Автор показывает, что в процессе обучения студентов в ВУЗе происходит перестройка системы личностных качеств в направлении усложнения и изменения качественного состава.

Ключевые слова: развитие, личность, структура личностных качеств, активность, самоактуализация, защитные механизмы, акцентуация.

Savchenko O. Socio-psychological aspect of the analysis process of personal development

The article considers socio-psychological aspect of personality development. The efficiency of this process depends on many factors, but self-determination and social activities of the individual are the greatest impacts. The author shows that in the process of student learning in the university is changing the system of personal qualities in the direction of change in complication and qualitative composition.

Keywords: development, personality, structure of personal qualities, activity, self-actualization, defense mechanisms, accentuation.

Проблеми загальної та педагогічної психології : [зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка / За ред. С. Д. Максименко]. – Т. XIII., ч. 6. – К., - 2011. – С. 285-293.

Успішне формування гармонічно й всебічно розвиненої особистості можливо лише при урахуванні закономірностей її розвитку. Про складності визначення об'єктивних критеріїв зрілості людини писав Б.Г. Ананьєв, відзначаючи, що в психологічній літературі відбулася заміна поняття «зрілість» поняттям «дорослість». Ці поняття не є тотожними й описують різну психологічну реальність.

Використання поняття особистісної зрілості в сучасних психологічних публікаціях припускає виділення двох основних аспектів: зрілості як етапу життя й зрілості як рівня розвитку. Ми вважаємо більш доцільним розглядати 3 підходи до проблеми особистісного розвитку, аналізуючи зрілість як етап онтогенетичного розвитку, як рівень психічного розвитку особистості і як результат соціального розвитку. «Краще розглядати ситуацію з погляду біологічного, соціального й психологічного віків» [2; с. 563].

Метою нашої роботи є визначення основних напрямів особистісного розвитку студентів в ході їх навчання у вищому навчальному закладі.

Об'єкт дослідження - особистісні якості (характерологічні, мотиваційні, поведінкові).

Предмет дослідження - розбіжності в характері організації структури особистісних якостей студентів різних курсів, які навчаються у ВНЗі.

Для досягнення поставленої мети ми сформулювали **низку завдань**:

1. Визначити особливості соціально-психологічного підходу до дослідження зрілості як результату соціального розвитку.
2. Порівняти характер організації структури особистісних якостей студентів різних курсів.

Соціально-психологічний підхід до розуміння особистості припускає вивчення й тлумачення механізмів її залучення до громадського життя, у систему суспільних відносин, знаходження нею соціальних якостей для

самостійної діяльності й активності, для самопізнання й самоствердження в реальній дійсності. Об'єктом аналізу стають такі соціально-психологічні прояви особистості: соціальна адаптація, індивідуалізація, інтеграція особистості, соціальна діяльність, активність, статусно-рольова реалізація особистості в групі, її диференціація, нормативність поведіння й т.п. При цьому враховується, що вся складна система суспільних відносин (економічних, політичних, моральних та інших), у яку залучена кожна людина, є об'єктивною основою формування її особистісних соціально-психологічних властивостей, якостей і рис характеру. Однією з таких систем, в яку включена молодь, є система навчання в ВУЗі, система професійної підготовки.

У період дорослості відбувається максимальне включення особистості в різні сфери суспільних відносин і діяльності, що вимагає мобілізації всіх ресурсів людини. «У той же час процес її розвитку залежить від рівня й ступеня соціальної активності й продуктивності самої особистості» [4; с. 201].

Проблема взаємодії індивіда й суспільства багатьма психологами розглядається як проблема самовизначення особистості, у якій як у фокусі визначаються основні моменти цієї взаємодії: соціальна детермінація індивідуальної свідомості та роль власної активності суб'єкта в цій детермінації. Для людини «зовнішні причини», «зовнішня детермінація» - це соціальні умови. «Самовизначення, що розуміється як самодетермінація, являє собою, власно кажучи, механізм соціальної детермінації» [3].

У роботах К.О. Абульханової-Славської, І.С. Кона [1], самовизначення є також самодетермінацією, усвідомленим прагненням зайняти певну позицію. За К.О. Абульхановою-Славською, самовизначення - це усвідомлення особистістю своєї позиції, що формується усередині координат системи відносин. При цьому вона підкреслює, що від того, як складається система відносин (до колективного суб'єкта, до свого місця в колективі та інших його членів), залежить самовизначення й суспільна активність особистості.

Таким чином, зрілість як результат соціального розвитку є здатність ефективно виконувати свої цивільні, подружні й батьківські обов'язки й

соціально, й індивідуально проявляти себе як діяча у тієї або іншій конкретній області праці.

Для повноти розкриття обраної нами теми ми вирішили досліджувати різні аспекти особистості студентів, що навчаються у ВНЗі: характерологічні, мотиваційні, поведінкові.

У дослідженні ми використали такі методи психологічного дослідження: опитувальник «Мини-Мульт», опитувальник «Індекс життєвого стилю» (Life Style Index) Плутчика - Келлермана - Конте; Тест самоактуалізації (САТ).

Були сформовані дві вибірки студентів, що навчались на одній спеціальності (Психологія) на денній формі навчання. Перша вибірка була створена з 20 студентів першого курсу ХДУ. Середній вік осіб складав 17,5 років. Другу вибірку склали студенти четвертого курсу в кількості 16 осіб, середній вік яких становив 21 рік.

За результатами проведеного факторного аналізу (пакет «STATISTIKA 5.0») ми встановили розбіжності у рівні складності структури особистісних якостей студентів першого та четвертого курсів. Так в структурі першокурсників виявлені 4 значущі фактори, а в структурі студентів четвертого курсу – 5. Отже, під час навчання в ВНЗі є тенденція до ускладнення структури особистісних якостей, до її більшої розвиненості. Розглянемо якісний склад кожного фактора.

Перший фактор, що був найбільш інформативним у групі першого курсу, названий нами «Прагнення до самоактуалізації». Фрагмент цього фактору, а саме значущі показники, що увійшли до його складу, наведений в таблиці 1. У відповідній таблиці 2 наведені показники, що увійшли до складу цього фактору у групі студентів четвертого курсу.

Таблиця 1.

Фрагмент фактора "Прагнення до самоактуалізації " в групі студентів четвертого курсу

Показники	Факторне навантаження
Напруженість захисного механізму витіснення	- 0,7

Напруженість захисного механізму компенсації	0,76
Рівень компетентності в часі	0,79
Рівень гнучкості поведінки	0,69
Рівень спонтанності	0,698
Рівень самоприйняття	0,89
Відсоток загальної дисперсії	16,66

Ми бачимо, що перший фактор поєднав показники за двома методиками, а саме позитивний полюс таких змінних: рівень компетентності в часі, гнучкості поведінки, спонтанності та самоприйняття, які ми визначали за методикою «Тест самоактуалізації» (САТ), а також позитивний полюс показника напруженості захисного механізму компенсація та низький полюс показника напруженості захисного механізму витіснення, які ми діагностували за опитувальником «Індекс життєвого стилю» Плутчика – Келлермана – Конте.

Так, студенти першого курсу, що мають високі значення за цим фактором здатні жити сьогоднішнім, тобто переживати теперішній момент свого життя у всій його повноті, а не просто як продовження минулого або підготовку до майбутнього «справжнього життя»; вони здатні відчувати цілісність свого життя в нерозривності минулого, сьогоднішнього й майбутнього. Цінності й установки таких людей мають підвищену гнучкість, а отже ці особи здатні швидко й адекватно реагувати на ситуацію, що змінюється. Відмінною рисою поведіння таких людей є спроможність до спонтанного й безпосереднього вираження своїх почуттів, намірів. Вони не схильні довгостроково продумувати свої дії та вчинки, схильні орієнтувати на ситуацію, проявляти свої реальні почуття й формувати адекватні відносини, демонструвати оточуючим свої емоції. Високий рівень здібності до самоприйняття виражається в позитивному відношенні до себе як цілісної особистості, у прийнятті своїх достоїнств і недоліків, у незалежності образу «Я» від оцінок інших людей.

Особистість з високим фактором «Прагнення до самоактуалізації» не може перенести в сферу несвідомого тривожні імпульси (бажання, думки, почуття), щоб понизити напругу, виявити більш зрілі форми адаптації до умов. Тенденція проявляти високу напруженість компенсації, як провідного захисного

механізму, проявляється в спробах знайти відповідну заміну реального або уявлюваного недоліку, дефекту, нестерпного почуття іншою якістю, найчастіше за допомогою фантазування або присвоєння собі властивостей, гідностей, цінностей, поведінкових характеристик іншої особистості.

Таблиця 2.

Фрагмент фактора "Прагнення до самоактуалізації" в групі студентів першого курсу

Показники	Факторне навантаження
Рівень за шкалою «підтримка» (методика САТ)	0,935
Рівень сенситивності до себе	0,74
Рівень спонтанності	0,84
Рівень самоприйняття	0,83
Рівень прийняття агресії	0,682
Рівень контактності	0,688
Відсоток загальної дисперсії	19,5

Дещо інший склад даного фактора був визначений на групі студентів першого курсу. Фактор «Прагнення до самоактуалізації» був сформований тільки з показників методики «Тест самоактуалізації» (САТ), відсутніми є показники рівня напруження захисних механізмів. Таким чином, високий рівень за цим фактором свідчить про наявність таких властивостей: незалежність у своїх вчинках, прагнення керуватися в житті власними цілями, переконаннями, установками й принципами, що, однак, не означає ворожість до оточуючих людей і конфронтацію з груповими нормами. Особа вільна у виборі, вона не піддається зовнішньому впливу, виявляє інтернальний локус контролю. Людина цього складу здатна спонтанно й безпосередньо виражати свої почуття, добре усвідомлювати свої потреби та рефлексувати їх. Суб'єкт не боїться поводитися природно й розкуто, демонструвати оточуючим свої емоції.

Позитивний полюс таких змінних, як рівень самоприйняття й прийняття агресії, свідчить про виразність прагнення людини приймати себе такою, як

вона є, незалежно від оцінки своїх достоїнств і недоліків, незалежно від результатів дій і взаємодій, незалежно від оцінок інших людей.

Слід визнати, що в групі студентів четвертого курсу прагнення до самоактуалізації більш пов'язані з першою базовою шкалою методики «Тест самоактуалізації» (САТ), що має назву шкала «компетентності в часі», і яка визначає рівень здібності особистості орієнтуватися на сьогоднішній день. У студентів першого курсу більш значущою є шкала «підтримки» (друга базова шкала методики САТ), що відображає рівень незалежності поведінки, прагнення керуватися в житті власними цілями, переконаннями, установками й принципами. Гнучкість поведінки, поширене використання захисного механізму компенсації для зниження рівня тривоги та складність у застосуванні витіснення (іншого захисного механізму) – ось відмінні риси студентів старших курсів, що прагнуть до самоактуалізації. Першокурсники, що намагаються розвивати свої здібності, тобто самоактуалізуватися, виявляють чуттєвість до своїх потреб та бажань, вони приймають свої негативні афективні стани як нормальні, намагаються створювати емоційно-насичені контакти з оточуючими людьми. Студентів двох груп поєднує високий рівень спонтанності в поведінці та прийняття себе без оцінок, такими, як вони є.

Важливими факторами в структурі двох груп є фактор «Акцентуації характеру особистості». В групі студентів четвертого курсу до його складу увійшли показники рівня виразності іпохондрії, депресії, істерії, психопатії, параної, що встановлювалися за допомогою психодіагностичної методики «Мини-Мульт». Факторні навантаження наведені у таблиці 3.

Високий полюс цього полюсу свідчить про виразність рис характеру, які можуть порушувати адаптаційні процеси, впливати на неадекватність реагування. Другий полюс (низькі значення) характеризує нормальний рівень особистісної організації. Тому ми надамо якісну характеристику саме високому полюсу виразності цього фактору. Люди з високими балами за цим фактором проявляють пасивність, повільність, покірність іншим й обставинам. Вони повільно пристосовуються, погано переносять зміни в ситуаціях, легко

втрачають рівновагу в соціальних конфліктах. Підвищений бал за шкалою «депресія» говорить про підвищену чутливість, сенситивність, схильність до тривоги, сором'язливості. Про схильності цих особистостей до неврологічних захисних реакцій конверсійного типу свідчить підвищений рівень істерії. Головною особливістю таких людей є прагнення здаватися значніше, ніж насправді, бажання будь-що-будь звернути на себе увагу.

Таблиця 3.

Фрагмент фактора "Акцентуації характеру особистості" в групі студентів четвертого курсу

Показники	Факторне навантаження
Рівень виразності іпохондрії	0,71
Рівень виразності депресії	0,77
Рівень виразності істерії	0,86
Рівень виразності психопатії	0,695
Рівень виразності паранояльності	0,73
Відсоток загальної дисперсії	14,78

Високі оцінки за шкалою «психопатії» свідчать про соціальну дезадаптацію. Такі люди агресивні, часто вступають в конфлікти, зневажають соціальними нормами й цінностями. Настрій у них нестійкий, вони уразливі, збудливі й чутливі.

Старшокурсники з високими значеннями за другим фактором можуть проявляти схильність до формування «надцінних» ідей, оскільки до складу фактора входить показник рівня паранояльності. Ці особи проявляють агресивність у відносинах, конфліктність, оскільки намагаються насаджувати іншим свої погляди. Найменші власні удачі вони завжди переоцінюють.

Дуже схожим є склад фактора «Акцентуації характеру особистості», що був отриманий на групі студентів першого курсу. У таблиці 4 ми наводимо фрагмент цього фактора.

Таблиця 4.

Фрагмент фактора "Акцентуації характеру особистості" в групі студентів першого курсу

Показники	Факторне навантаження
Рівень виразності іпохондрії	0,71
Рівень виразності істерії	0,713
Рівень виразності психопатії	0,86
Рівень виразності паранояльності	0,68
Рівень виразності шизоїдності	0,895
Відсоток загальної дисперсії	13,74

Відмітним фактом є відсутність показника рівня виразності депресії та наявність у складі показника «шизоїдності». Тому студенти першого курсу з високим балом за цим фактором проявляють пасивність, повільність, покірність іншим й обставинам. У них порушені процеси адаптації до умов, що змінюються, вони погано пристосовуються, погано переносять зміну обстановки, не переносять ситуації конфлікту. У них підвищена схильність до формування неврологічних захисних реакцій конверсійного типу. Вони проявляють і підвищену чутливість у міжособистісних відносинах, і емоційну холодність, відчуженість в контактах.

У таблиці 5 наведені показники, що входять до складу фактора «Гіпоманія», який був виокремлений в групі студентів четвертого курсу, а таблиця 6 сформована з показників, що увійшли до складу тотожного фактора в групі першокурсників. Схожими компонентами в складі факторів, що були визначені на різних групах, є поєднання протилежних полюсів показника щирості та рівня гіпоманії за методикою «Мини-Мульт». Відмінним компонентом в першій групі є показник напруженості захисного механізму гіперкомпенсації, а в іншій групі – показник рівня синергії.

Таблиця 5.

Фрагмент фактора "Гіпоманія" в групі студентів четвертого курсу

Показники	Факторне навантаження
Рівень неправдивості	- 0,68
Рівень гіпоманії	0,81
Напруженість захисного механізму гіперкомпенсації	0,67
Відсоток загальної дисперсії	10,00

Таким чином, високі значення за фактором «Гіпоманія» в групі старшокурсників свідчать про їх активність, схильність до діяльності. Для даних осіб характерні піднесені настрої незалежно від обставин, енергійність і життєрадісність. Вони люблять роботу із частими змінами, охоче контактують із людьми, однак інтереси їх поверхневі й нестійкі, їм не вистачає витримки й наполегливості. Такі люди в ході діагностичного дослідження проявляють високий рівень щирості, тобто вони схильні подавати правдиву інформацію про себе. Вони схильні компенсувати своє почуття неповноцінності, неспроможності. Наприклад, слабкість і залежність може бути прихована агресивним ставленням до оточуючих людей. Або, вони можуть виявляти тенденцію до подолання фруструючих обставин в одній сфері життєдіяльності за рахунок надмірного задоволення потреб в іншій галузі.

У групі першокурсників виявлена протилежна тенденція (див. табл. 6). Високі значення за показником «неправдивості» доповнюються низьким плюсом рівня синергії й рівня гіпоманії. Люди цього типу схильні до умовчування правдивих відомостей про себе, до подачі неправдивої інформації в дослідженні, вони не схильні проявляти надмірну активність, позитивний настрої, енергійність незалежно від обставин.

Таблиця 6.

Фрагмент фактора «Гіпоманія» в групі студентів першого курсу

Показники	Факторне навантаження
Рівень неправдивості	0,77
Рівень гіпоманії	- 0,76
Рівень синергії	- 0,72
Відсоток загальної дисперсії	11,24

У таблиці 7 наведені показники, що входять до складу фактора «Захисні механізми особистості», який був виокремлений в і групі студентів четвертого курсу, і в групі першокурсників (таблиця 8). У складі двох факторів є показники напруженості певних захисних механізмів.

Так в групі старшокурсників низький рівень напруженості захисних механізмів регресії та заміщення сполучається з високим рівнем обережності та контролю за методикою «Мини-Мульт». Тобто, у особистостей, що мають високі значення за даним фактором, спостерігається тенденція до надмірної обережності та неусвідомленого контролю за власними діями, проявами своєї активності.

Таблиця 7.

Фрагмент фактора "Захисні механізми особистості" в групі студентів четвертого курсу

Показники	Факторне навантаження
Напруженість захисного механізму регресії	- 0,93
Напруженість захисного механізму заміщення	- 0,81
Рівень обережності та контролю (шкала «корекції» в методиці «Мини-Мульт»)	0,71
Відсоток загальної дисперсії	14,13

Такі люди не схильні використовувати регресію, що дозволяє уникати фруструючих факторів та тривоги шляхом переходу на більш ранні стадії розвитку лібідо. Вони не схильні замінити рішення суб'єктивно більш складних завдань звичними поведінковими стереотипами, які доступні в сформованих ситуаціях. Вони схильні до більш усвідомленого відношення до своїх бажань і потреб, до аналізу конфліктних ситуацій (причин та наслідків), а не до швидкого й неусвідомлюваного реагування.

Таблиця 8.

Фрагмент фактора "Захисні механізми особистості" в групі студентів першого курсу

Показники	Факторне навантаження
Напруженість захисного механізму витіснення	- 0,75
Рівень депресії	- 0,68
Відсоток загальної дисперсії	10,56

У студентів першого курсу низький рівень використання захисного механізму витіснення поєднався з низьким рівнем за шкалою «депресія». Отже, ми можемо стверджувати, що депресивні якості виявляють ті особистості, що здатні до витіснення негативної інформації, вони не усвідомлюють певні психічні події свого життя, оскільки в них пригнічені можливості до рефлексії власних станів, до розуміння своєї поведінки.

Останній п'ятий фактор був виділений лише в групі студентів четвертого курсу. Даний фактор отримав назву «Пізнавальна активність», до його складу увійшли показники за методикою «Тест самоактуалізації» (САТ), а саме: рівень уявлень про природу людини, прийняття агресії, контактності, пізнавальної потреби. Факторні навантаження цих показників вказані в таблиці 9.

Таблиця 9.

Фрагмент фактора "Пізнавальна активність"

Показники	Факторне навантаження
Рівень уявлень про природу людини	0,71
Рівень прийняття агресії	0,69
Рівень контактності	0,69
Рівень пізнавальної потреби	0,841
Відсоток загальної дисперсії	15,63

Високі значення за даним фактором включають високий полюс за всіма перерахованими шкалами, що свідчить про схильність суб'єктів сприймати природу людини в цілому як позитивну («люди в масі своєї є добрими») і не сприймати дихотомії, типу мужності - жіночності, раціональності - емоційності й т.п., як антагоністичні й неподоланні.

Цей тип особистості здатний приймати своє роздратування, гнів й агресивність як природний прояв людської природи, спроможний до швидкого встановлення глибоких і тісних емоційно-насичених контактів з людьми, до формування ефективної суб'єкт - суб'єктної взаємодії. Особи даного типу виявляють високу допитливість, прагнення до придбання знань про навколишній світ та до пізнання нового.

Висновки:

1. Процес навчання студентів у ВНЗі визначається як складний, суперечливий етап особистісного зростання. Як специфічні чинники розвитку особистості студентів виділяють набуття вищої освіти, а також професійне становлення особистості. В даний період відбувається посилення соціального розвитку особистості, максимальне включення її в різні сфери суспільних відносин і діяльності, що вимагає мобілізації всіх ресурсів людини. Ефективність процесу соціалізації залежить від великого числа факторів, але особливо від самовизначення й суспільної активності особистості, від рівня її соціальної продуктивності.

2. Ми встановили розбіжності в рівні складності структури особистісних якостей студентів першого та четвертого курсів. Так в структурі першокурсників виявлені 4 значущі фактори («Прагнення до само актуалізації», «Акцентуації характеру особистості», «Гіпоманія», «Захисні механізми особистості»). Дані фактори відповідають тій структурі, що була використана в нашому дослідженні, а саме розглядати розвиток особистості в єдності характерологічних, мотиваційних та поведінкових аспектів. Наявність фактору «Гіпоманія» відображає аспект неінструментальної активності особистості, що підтверджує припущення, що соціальний розвиток особистості пов'язаний з рівнем її активності. Але важливим аспектом є і напрям цієї активності. В структурі студентів четвертого курсу виявлений п'ятий важливий фактор «Пізнавальна активність», який відображає рівень прагнення до придбання знань про навколишній світ, допитливості. Отже, під час навчання в ВНЗі є тенденція до ускладнення структури особистісних якостей, до її більшої розвиненості.

Література:

1. Кон И.С. Социальная психология. - М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", 1999. (Серия «Психологи Отечества»). – 560 с.

2. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. – СПб.: Питер, 2005. – 940 с.
3. Лушников Е.И. Личностное самоопределение как психологическая проблема. - <http://www.psi.lib.ru/statyi/sbornik/samolich.htm>
4. Рыбалко Е.Ф. Возрастная и дифференциальная психологи. – СПб.: Питер, 2001. – 224 с. – (Серия «Учебник нового века»).